

Mozgás és állapot viszonya a nyelvben

I

Mozgás és állapot viszonyán a nyelvben általában a történeti folyamatok és az állapot összefüggését értik. Gyakran olvashatunk arról is, hogy a nyelv állandóan mozgásban van, másfelől — úgy tűnik — mozdulatlan, azonos. És a nyelvnek ebben a viselkedésében a nyelv dialektikáját vélik felismerni. Az alábbiakban a nyelv „dialektikájának” kérdéses formáját vizsgáljuk felül (II). Továbbá: választ adunk arra, mi a nyelvi mozgás és állapot dialektikájának valódi tartalma (III—VI).

II

Mozgás és állapot dialektikája

A kontextuális jelentésemélet szerint a szavak jelentését a környezetük határozza meg. Ez a lényegében szinkrón jellegű meghatározás elsősorban a szavak jelentésének megváltozásában, tehát a diakrón jellegű összefüggésben igazolódik. PAUL fejtette ki először, hogy a szavak általában jelentenek valamit (= uzuális jelentés); az uzuális jelentés azonban mondatainkban csak *akcidentális* változatokban van jelen. Ez az akcidentális jelentés pedig néha az uzuális margójára szorul (marginális jelentés). Ha pedig a marginális használat megismétlődik, a marginális (akcidentális) jelentés egy újabb uzuális jelentés kiinduló pontjává válik. A későbbiekben H. SPERBER határozta meg részletesebben a marginális jelentés keletkezésének nyelvi feltételeit, és a marginális, illetőleg az újabb uzuális jelentés viszonyát. SPERBER szerint a változás oka a szó kontextusában keresendő. A változásnak három fázisa van: kontextus, amelyben a szó egy eredeti jelentése (jel₁) szerepelhet; kontextus, amelyben a szó értelmezhető eredeti jelentésében, de ahol az eredeti mellett egy újabb jelentés (jel₂) is adva van (ahol a jelentés már nem a régi, de még nem az új); végül egy olyan kontextus, amelyben a szó már csak az új jelentésében értelmezhető (a régi jelentés nem helyettesíthető be).

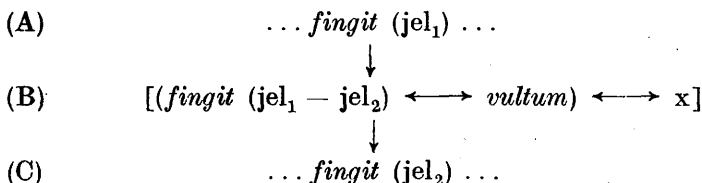
Vegyünk egy példát: a klasszikus latinban a *figit*-nek két jelentése van:

- (1) 'formál, alakít valamit' (pl. *fic-tilia* 'agyagedény');
- (2) 'tetteti magát; úgy tesz, mintha'.

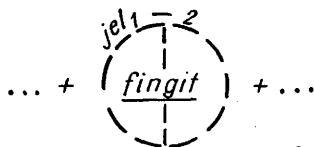
A klasszikus latinban a két jelentés közötti összefüggés nem világos. Az archaikus latinban azonban találunk olyan kontextusokat, ahol a két jelentés összefüggése világossá válik. Plautusnál *figit* előfordul a *vultum*-mal kapcsolatban: (*figit* + *vultum*) = 'az arcát alakítja'. Továbbá a (*figit* + *vultum*) néha olyan tágabb (x) kontextusban szerepel

[(*figit* + *vultum*) + x]

ahol kiderül: a szereplő olyan „arcot vág”, amely nem felel meg a valóságnak: vagy azt mutatja, amit nem érez, vagy úgy tesz, mintha nem érezne valamit. A *fingit* tehát bizonyos összefüggésben egyértelműen 'alakít valamit', más összefüggésben az eredeti 'alakít' jelentés felismerhető, de benne foglalatik az újabb jelentés lehetősége ('tetteti magát'), végül megint más összefüggésben már csak a 'tettet' jelentéssel értelmezhető. A *fingit* jelentésének változását a következőképpen ábrázolhatnánk:

Minket elsősorban a (B) fázis érdekel. A (B) arra utal, hogy a lineáris egymásutánban az elemek jelentésében az elemek kölcsönhatása révén egy állandó vibráció van jelen. Pl.:

Ez annyit jelent, hogy az eleven nyelv egy sokkal mozgalmassabb (mozgással telibb) jelenség, mint ahogyan a szótárban vagy a nyelvtanban rögzíthető. A nyelvben egy állandó burjánzás folyik, állandóan újabb lehetőségek merülnek fel, amelyek csak részben valósulnak meg.

Vizsgáljuk már most meg részletesebben a jelzett vibráció természetét, a vibráció és az állapot összefüggését:

(1) A *fingit* a kérdéses sorban (B) a vibrációra való tekintet nélkül érvényben van, a vibrációra való tekintet nélkül az, ami. Ez annyit jelent, hogy a *fingit* jelentésvibrációja nem tartozik szükségszerűen a (B)-hez; ahhoz képest véletlen jellegű.

(2) Másfelől: a (C)-ben, amikor a *fingit* (jel_2) megvalósul, a mozgás, amely őt létrehozta, többé már nincs jelen (a *fingit* (jel_1) – *fingit* (jel_2) felcserélése már nem lehetséges).

(3) Összefoglalva: az állapotokhoz tartozik egy sajátos mozgás, amely potenciálisan új jelentésekhez vezethet. Ez a mozgás azonban a kérdéses állapothoz képest véletlen jellegű. Másfelől: amikor létrejön az új állapot, az őt létrehozó mozgás már nincs jelen. Vagyis a tárgyalt nagyon általános mozgásforma nem belsőleg tartozik valamely állapothoz; a tárgyalt mozgásformában a mozgás és állapot belső összefüggése nem nyilvánul meg.

A tárgyalt mozgásforma (jelentésvibráció) szolgáltatta az alapot DE SAUSSURE számára a mozgás és állapot mechanikus elválasztásához is. SAUSSURE szerint az állapot és a mozgás egymástól független, a mozgás nem képes az állapot változásának okát adni. Valamely régi állapotból úgy áll elő az új, hogy a két állapot még csak nem is érinti egymást. A fentiekből kiderül,

hogyan SAUSSURE nem értette félre a nyelv természetét. Pusztán arról van szó, hogy számára csak olyan mozgásforma állt rendelkezésre, amely nem engedte meg a mozgás és állapot dialektikájának megragadását. A rendelkezésre álló összefüggések alapján logikusan csak a mozgás és állapot mechanikus kettéválasztásához juthatott el. A hiba csak az, hogy a nyelvi mozgásformák hiányos ismeretében vont le végleges következtetéseket a mozgás és állapot viszonyára a nyelvben.

*

Az állapot és a diakrón folyamatok egységével kapcsolatban gyakran felmerül egy másik kérdés is. Valamely állapotban gyakran egy korábbi állapot emlékei vannak jelen szórványosan, elcsökevényesedett formában. Itt szokásos a szinkronia és a diakronia egységére utalni. Az összefüggést azonban ebben az esetben csak a nyelvész következteti ki, az összefüggés már nem tartozik a nyelv élő, szerves összefüggései közé. A kérdéses összefüggések ismét nem alkalmasak a történeti folyamatok és az állapot belső összefüggéseinek megállapítására.

III

Állapot és transzformáció

A nyelvi mozgás és állapot belső összefüggéseinek megállapítására a feltételek csak a transzformációs összefüggések felismerésével teremthetők meg — részben. A transzformációs elemzés szerint a szinkrón rendszer működését a formák egymáshoz való viszonya, egymásból való levezetése teszi lehetővé. Eszerint a levezetés az állapot fogalmához tartozik, és annyit jelent, hogy magában az állapotban mozgás van jelen. Az alábbiakban a tárgyas mondatformák mozgásrendszerét tekintjük át röviden.

*

(1) Transzformációs csoportok¹

A nyelvi rendszer jól körülhatárolható, zárt alakulatai a transzformációs csoportok. Pl.:

$$\begin{bmatrix} (1) & I + F_1(-t) & + F_2(\text{loc.}) \\ (2) & I + F_1(-\text{vel}) & + F_2(-t) \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} (1) & \text{ken} + \text{zsírt} & + a \text{ kenyérre} \\ (2) & \text{kenni} + \text{zsírral} & + a \text{ kenyeret} \end{bmatrix}$$

A csoportok sorai közvetlenül — úgy tűnik — ugyanazt a valóságösszefüggést tükrözik. Valójában ez csak látszat: a (2) ugyanazt a denotatumot egy általánosabb szinten tükrözi, mint az (1). A csoportok sorai egy-egy tárgyi viszony körül szerkesztődnek. Az $I - F_1(-t)$ (= belső tárgy: $-t/*\text{vel}$) azonban nem

¹Lásd: A valóság tükrözésének fejlődése a mondatformák tükrében. Általános nyelvészeti tanulmányok III. 1965. 213–217. l.

egyenlő értékű az $I - F_2(-t)$ (= acc. obj.: $-t$) viszonyával: az $I - F_2(-t)$ egy általánosabb viszonyt képvisel, mint az $I - F_1(-t)$.² A csoport úgy fogható fel, mint egy mozgó rendszer; a csoport mozgása során általánosabb formák jönnek létre. A formák általánosulása a tárgyi viszony fejlődésében fogható meg. Vagyis:

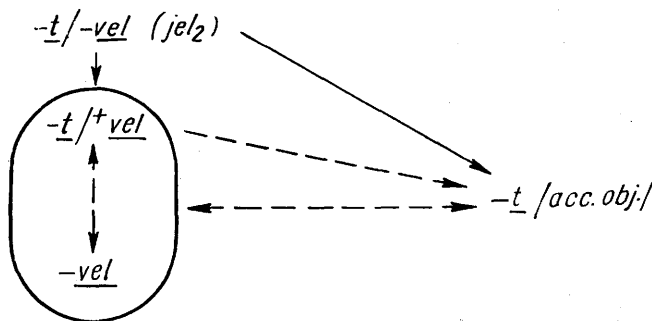
$$(1) \quad I + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.})$$

$$(2) \quad I + F_1(-vel) + F_2(-t)$$

(2) A tárgy prototípusa³

A csoport szinkrón rendszerében, amelyet az általánosulás alapján határoztunk meg, bizonyos összefüggések mutathatók ki.⁴ Az összefüggések alapján a tárgynak még egy ősbib formája (prototípusa) következtethető ki ($-t/-vel(jel_2)$). A tárgy prototípusában a tárgy, eszközhatározó stb. egyelőre nem differenciálódott szét. A differenciálatlan tárgy hatósugara igen szűk: csak tartalmilag hasonló elemeket képes egységbe foglalni.

Előbb azt mondtuk: a csoportban az acc. obj. a belső tárgy továbbfejlődése. Most kiderül: az acc. obj. tulajdonképpen a tárgy prototípusának továbbfejlődése. A tárgy prototípusa viszont — a csoport viszonyai között — a belső tárgyban él tovább. Vagyis az acc. obj. csak mutatis mutandis a belső tárgy továbbfejlődése:

² A belső tárgy tartalmilag hasonló elemeket kapcsol össze; az F_1 mintegy az anyagát, eszközét adja az I -nek. Ez kétféleképpen manifesztálódik: az F_1 verbalizálhatóságában; az $I - F_1(-t/*vel)$: $I - F_1(-vel)$ transzformációs váltakozásában. A $-t$ (acc. obj.) viszont tartalmilag már idegen elemeket kapcsol össze.

³ Lásd: Idézett dolgozat (1. jegyzet), 217–222 l. és: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. Nyelvtudományi Értekezések 53. sz. 1966, 28–35 l.

⁴ Így:

- (1) az acc. obj. különböző localis viszonyokból vezethető le;
 (2) az acc. obj. eredetileg különböző természetű viszonyokat mint azonos viszonyokat tüntet fel:

loc. dir. → acc. obj. ← loc. sep.

az acc. obj. egy általánosulás során jön létre;

- (3) a belső tárgyban egy latens eszközhatározó van: $-t/*vel$, ugyanis a tárgy és eszközhatározó nem válik külön; feltehető, hogy a $-t$ -nek és $-vel$ -nek — a localisokból kiindulva — volt egy ősi funkciója, amelyben nem különböztek egymástól:

$-t(jel_1 = \text{loc.}) \rightarrow t/*vel(jel_2) \leftarrow -vel(jel_1 = \text{loc.})$

- (4) a tárgy a három tagú szintaktikai szerkezeteken belül jön létre — a tárgy és a három tagú szintaktikai szerkezetek feltételezik egymást.

(3) Magányos sorok⁵

Vannak olyan sorok, amelyek nem hozhatók transzformációs kapcsolatba egy másik megfelelő sorral. Pl.:

$$I + F_1(-t) + F_2(\text{loc.})$$

((A kertész) odátámasztja a létrát a falhoz.)

$$I + F_1(-vel) + F_2(-t)$$

((A fiú) feltöri kalapáccsal a diót.)

Ezekben a sorokban a tárgy (= acc. obj.) egyszerűen oda van állítva, mint le nem vezethető viszony. Másfelől az acc. obj. a transzformációs csoportokban mint levezethető viszony van jelen. Így ezek a magányos sorok a transzformációs csoportokat általában⁶ feltételezik, amelyekben az acc. obj. mint levezethető viszony van jelen. A magányos sorok az acc. obj. körül a transzformációs csoportok folytatásai:

$$\left[\begin{array}{l} I + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ I + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array} \right]$$

↓

$$\begin{array}{l} I + \dots\dots\dots + F_1(-t) + F_2(\text{loc.}) \\ I + F_1(-vel) + F_2(-t) \end{array}$$
(4) Szinkronia és diakronia viszonya⁷

A mondatformák szinkrón viszonyainak elemzésével egy logikus rendszer építhető ki. A rendszer logikája: a rendszer kibontakozása során mind általánosabb formák jönnek létre. Ugyanakkor a mondatformák szinkrón rendszere a formák kialakulásának történeti folyamatával mutat hasonlóságot. Ugyanis mutatis mutandis⁸ egy hasonló sorrendben álltak elő, mint ahogyan a kérdéses

⁵ Lásd: Transzformációs csoportok és magányos sorok, Nyelvtudományi Közlemények LXX/1. 1968. 105–125. l.

⁶ Néha szerves formában is kimutatható a kapcsolat a transzformációs csoport és a magányos sorok között. Ilyenkor a lexikai szerkezet azonossága mellett — egy jelentésváltozással párhuzamosan (jel₁ → jel₂) — lép elő a magányos sor a csoportból. Pl. az ógörögben:

$$\begin{array}{l} \lambda\omega(\text{jel}_1) + F_1(-t/*vel) + F_2(\text{loc.}) \\ \lambda\omega(\text{jel}_1) + F_1(-bdl) + F_2(-t) \\ \hline \lambda\omega(\text{jel}_2) + \dots\dots\dots + F_2(-t) + \dots \\ \text{le-oldozza} + \text{a bilincset} + \text{vki} \\ \text{ki-oldoz} + \text{a bilinsből} + \text{vkit} \\ \hline \text{megszabadít} + \dots\dots\dots + \text{vkit} + \dots \end{array}$$

Vagyis: a csoport felbomlása — a magányos sor megjelenése — az ige jelentésének megváltozása feltételezi egymást. A jel₁ → jel₂ során általánosabb, elvontabb jelentések alakulnak ki.

⁷ Lásd: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer (lásd 3. jegyzet) 112–113. l. és: Objektív rendszer, szubjektív rendszer, elemzett rendszer, A MTA Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XXIV. 1–4. 1967, 305–6 l.

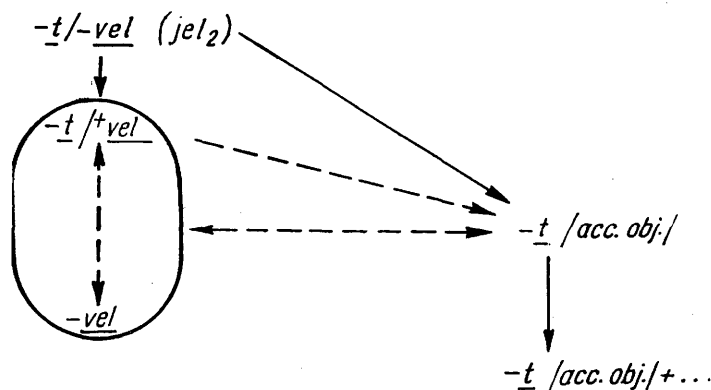
⁸ Az acc. obj. a transzformációs csoportban a belső tárgy folytatása. De: a belső tárgyban a tárgy prototípusa él tovább. A belső tárgy viszont már nem abszolút azonos a tárgy prototípusával.

Az acc. obj. a magányos sorokban a transzf. csoportok acc. obj.-nak a folytatása. Viszont a két tárgy szintén nem abszolút azonos egymással. Vagyis a rendszer csatlakozási pontjain szintén a viszonyok tartalmának egy bizonyos oscillációja figyelhető meg.

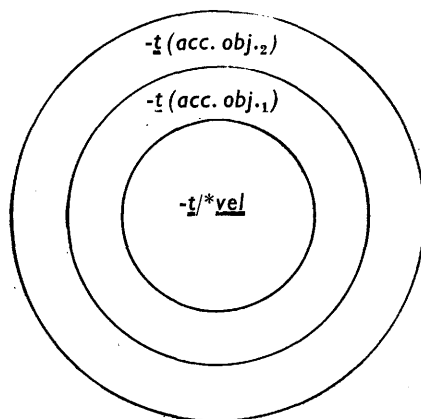
formák egymásból levezethetők szinkronikusan az általánosulás alapján. Vagyis a szinkrón rendszer logikájának az alapja az a történeti folyamat, amely keretében mind általánosabb formák jöttek létre.

(5) Paradigmatikus rendszer⁹

A mondatformák rendszerének kiépítésével párhuzamosan az esetek paradigmatis rendszerét is kiépítjük. Pl. a tárgy különböző jelentéseinek összefüggése:

A tárgynak tehát van egy szinkrón struktúrája:

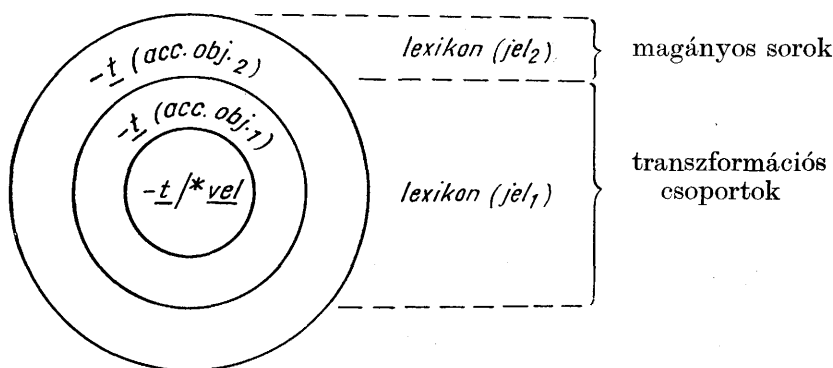
amelyben az egyszerűbb viszonyokból mind bonyolultabb viszonyok állnak elő. A tárgy szinkrón struktúrája történetileg megalapozott.

*

Az esetek belső (történetileg megalapozott) struktúrája a szóképzés rétegeivel mutat bizonyos összefüggést. Pl. a csoportokról a magányos sorokra

⁹ Lásd: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer (lásd 3. jegyzet), IV és V. fejezet, 59–78. l.

való átmenet során, míg a tárgynak egy általánosabb formája áll elő, a lexikonnak is egy általánosabb rétege alakul ki.¹⁰ Vagyis:

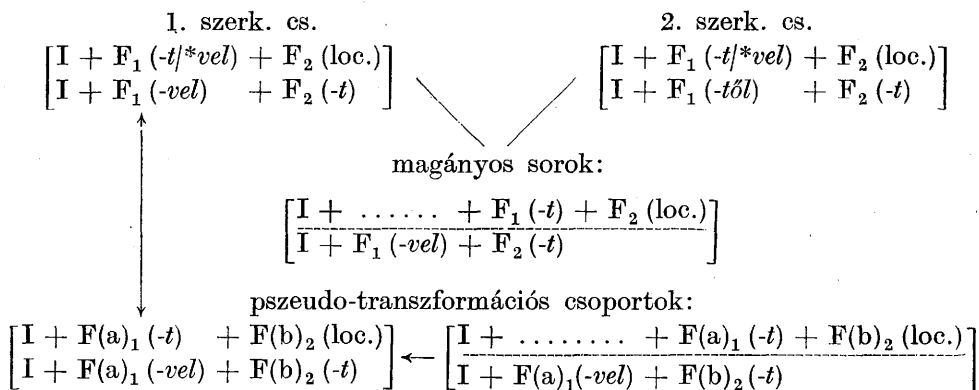

A transzformációs csoportok sorai a valóság egyszerűbb összefüggéseinek a megragadására alkalmasak, mint a magányos sorok (pl. *út, önt, ken, szór, rak* stb.).

(6) Pseudo-transzformációs csoportok¹¹

A mondatformák rendszerében kielemezhető egy olyan összefüggés, amely az egyszerűből tart a bonyolult felé. És ez az összefüggés történeti jellegű. Ugyanakkor a formák összefüggései korántsem ilyen egyértelműek.

Néhány esetben azt tapasztaljuk, hogy a transzformációs csoport mindkét sora acc. obj. körül jön létre. Ez arra utal, hogy ezek a sorok eredetileg a magányos sorok keretei között jöttek létre, és csak utólag viselkednek úgy, mintha transzformációs összefüggésben állnának egymással. Ezek az ún. pseudo-transzformációs csoportok. A pseudo-transzformációs csoportok magányos sorokból a valódi csoportok hatására jönnek létre. Vagyis:

¹⁰ Elvont jelentésű igék a magányos sorok szerint alkotnak szerkezeteket. Nomen abstractumok csak a magányos sorok F-változóiba helyettesíthetők be. (Lásd: Transzformációs csoportok és magányos sorok (lásd: 5. jegyzet), 105–125. 1. és: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer (lásd: 3. jegyzet), VIII fejezet, 99–107. 1.)

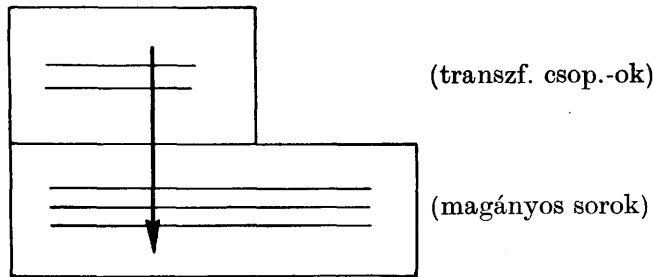
¹¹ Lásd: Pseudo-transzformációs csoportok, Magyar Nyelv LXII. Évf. 2. sz. 1966. 206–215. 1.

$$\left[\begin{array}{l} \text{rábizza} + \text{az ügy elintézését} + \text{a barátjára} \\ \text{megbizza} + \text{az ügy elintézésével} + \text{a barátját} \end{array} \right] \leftarrow$$

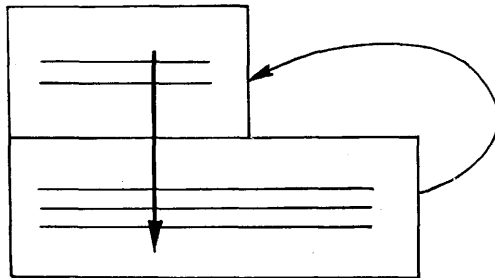
$$\leftarrow \left[\begin{array}{l} \text{rábizza} + \dots + \text{az ügy elintézését} + \text{a barátjára} \\ \text{megbizza} + \text{az ügy elintézésével} + \text{a barátját} \end{array} \right]$$

A pszeudo-transzformációs csoport először kivételnek tűnik. Valójában ma már az ún. valódi csoportok nagy tömege is másodlagosan jön létre a magányos sorokból.¹² Vagyis a pszeudo-transzformációs csoport először kivételnek tűnő jelensége a transzformációs csoportok és magányos sorok egy tipikus összefüggésére utal.

Mindez annyit jelent, hogy nemcsak az előbb megállapított mozgás érvényes:

hanem megfordítva is:

¹² Ezt bizonyítják azok a „valódi” csoportok, ahol az igekötők az első és második sorban különböznek. Pl.:

rá-rakja a szemet a kályhára
meg-rakja szénnel a kályhát

Ugyanis

rá-rakja a szemet a kályhára

nem váltakozhat egy megfelelő mondattal

*[*rá-rakja a szénnel a kályhát*]

illetőleg

meg-rakja a szénnel a kályhát

nem váltakozhat egy megfelelő mondattal:

*[*meg-rakja a szemet a kályhára*].

Vagyis magányos sorok.

Összegezve: a transzformációs csoport \rightarrow magányos sor tulajdonképpen egy magányos sor \rightarrow (transzformációs csoport \rightarrow magányos sor) komplex mozgáson át létezik.

(7) Implicit, anorganikusan bővült, anorganikusan bővült implicit formák¹³

(a) Implicit formák

A tárgyalt formák (magmondatok) nem mindig határozzák meg közvetlenül a beszédtevékenységet. Gyakran közvetítő formákon át szabályozzák mondatainkat. A mondatokat pl. közvetlenül gyakran a tárgyalt formáknak csak egy töredéke határozza meg. Ezek a töredékek azonban csak a teljes sorokhoz képest, mint azok implicit változatai töltik be szerepüket. Pl.:

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} I + F_1 (-t/*vel) + F_2 (\text{loc.}) \\ I + F_1 (-vel) + F_2 (-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ [I + \dots + F_2 (-t)]_{\text{imp.}} \\ \left[\begin{array}{l} ken + zsírt + a kenyérre \\ keni + zsírral + a kenyeret \end{array} \right] \\ \downarrow \\ [keni + \dots + a kenyeret] \end{array}$$

(b) Néha a sorok egy olyan elemmel egészülnek ki, amelyek nem hozhatók transzformációs összefüggésbe a mondatok megelőző részével; anorganikus bővítmények. Pl.:

$$\begin{array}{c} \left\{ \left[\begin{array}{l} I + F_1 (-t/*vel) + F_2 (\text{loc.}) \\ I + F_1 (-vel) + F_2 (-t) \end{array} \right] + F_3 (-nek)_{\text{anorg.}} \right\} \\ \left\{ \left[\begin{array}{l} ken + zsírt + a kenyérre \\ keni + zsírral + a kenyeret \end{array} \right] + a fiának_{\text{anorg.}} \right\} \end{array}$$

(c) Néha pedig az implicit változat egészül ki anorganikusan:

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} I + F_1 (-t/*vel) + F_2 (\text{loc.}) \\ I + F_1 (-vel) + F_2 (-t) \end{array} \right] \\ \downarrow \\ \{ [I + \dots + F_2 (-t)]_{\text{impl.}} + F_3 \text{ anorg.} \} \\ \left[\begin{array}{l} ken + zsírt + a kenyérre \\ keni + zsírral + a kenyeret \end{array} \right] \\ \downarrow \\ [keni + \dots + a kenyeret]_{\text{impl.}} \\ \downarrow \\ \{ [keni + \dots + a kenyeret]_{\text{impl.}} + a fiának_{\text{anorg.}} \} \end{array}$$

¹³ Lásd: Az esetrendszer — implicit formák, anorganikus kiegészülések, Nyelv-tudományi Értekezések 46. sz., 1965, 139–152. l. és: Objektív rendszer, szubjektív rendszer, elemzett rendszer (lásd: 7. jegyzet), 318–323. l.

(8) Homoszintaktikai szerkezetek¹⁴

Két mondat közvetlenül gyakran egy azonos formán alapul. Pl.:

A fiú dobálja a köveket.
A fiú dobálja a barátját

$F_1(\text{nom.}) + I(\text{tr.}) + F_2(-t)$

A részletesebb elemzés azonban kideríti, hogy a közvetlenül kielemezhető forma két különböző formára vezethető vissza. Pl. az előbbi mondatok esetében

$F_1(\text{nom.}) + I(\text{tr.}) + F_2(-t/*vel) + \sqrt{F_3(\text{loc.})}$

↓

$F_1(\text{nom.}) + I(\text{tr.}) + F_2(-t)$

↑

$F_1(\text{nom.}) + I(\text{tr.}) + \sqrt{F_2(-vel)} + F_3(-t)$

A fiú + dobálja + a köveket + $\sqrt{vhová.}$

↓

$F_1(\text{nom.}) + I(\text{tr.}) + F_2(-t)$

↑

A fiú + dobálja + \sqrt{vmivel} + a barátját.

A közvetlenül kielemezhető formákat, amelyek valójában különböző formákra mennek vissza, homoszintaktikai formáknak nevezzük.

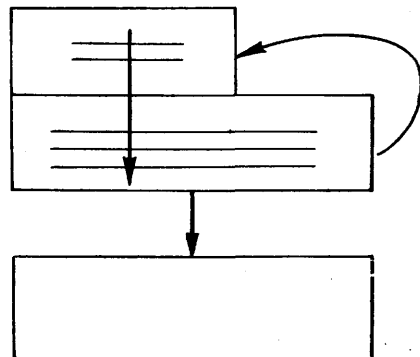
(9) Homoszintaktikai formák és a nyelvi rendszer¹⁵

Az (1)–(8)-ig tárgyalt formák rendszere a homoszintaktikai formák rendszerébe torkollik bele:

(transzf. csoportok)

(magányos sorok)

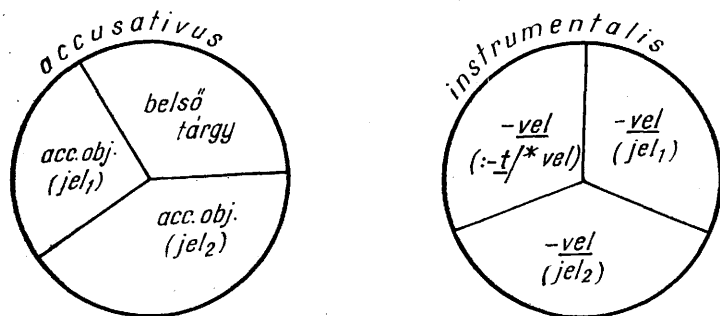
(homoszint. formák)

¹⁴ Lásd: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer (lásd: 3. jegyzet), 114–125. l.

¹⁵ Lásd: Objektív rendszer szubjektív rendszer, elemzett rendszer (lásd: 7. jegyzet), 337–339. l.

A homoszintaktikai szerkezetre jellemző, hogy benne csak egyféle tárgy, egyféle eszközhatározó stb. létezik. Vagyis az esetek különböző formái, amelyek a transzformációs csoportok → magányos sorok folyamán kibontakoztak, egy egyetlen tárgyba, eszközhatározóba stb. általánosulnak. A homoszintaktikai szinten az esetek szemantikai komponensekre tördelhetők, pl.:

de a komponensek csak mint az általános tárgy, eszközhatározó stb. egyes esetei léteznek; a komponensek belső, szerves történeti struktúrája felismerhetlenné válik.

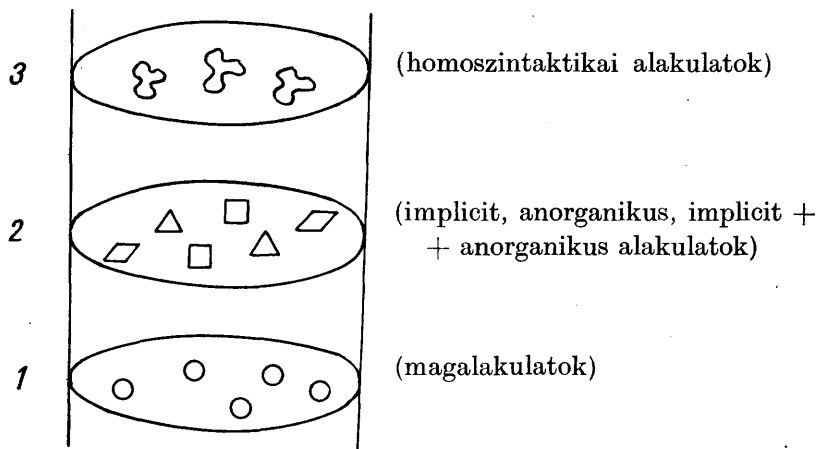
(10) A mondatformák elemzett rendszere¹⁶

A fentebb tárgyalt formákat jelöljük az alábbi módon:

magmondatok:	○	(mint a legszabályosabb alakulatok)
implicit formák:	□	} (átmeneti formák; mint a magalakulatok modulációi)
anorganikus formák:	△	
anorganikus + implicit formák:	▭	
homoszintaktikai formák:	✱	

¹⁶ Lásd: Objektív rendszer, szubjektív rendszer, elemzett rendszer (lásd: 7. jegyzet), 341–345. I. ill. Objective System, Subjective System and Analysed System, Acta Linguistica 18, 1–2, 1968, 68–73.

Az elemzés folyamatát követve, a formák rendszere a következőképpen ábrázolható:

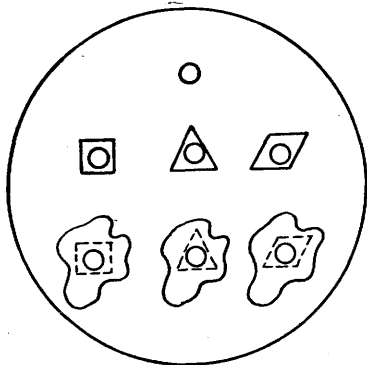
Az elemzés során — mintegy desztillációs eljárással — tiszta formákat hoztunk létre. Valójában a formák egymástól elkülönülve nem léteznek: az implicit stb. formákban mindig egy magalakulat van jelen:

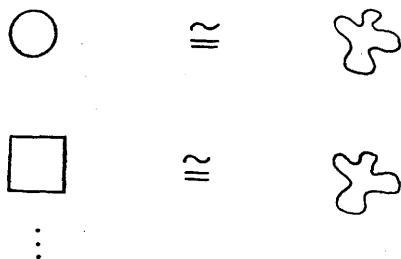
a homoszintaktikai formák mélyén pedig — az átmeneti formák közvetítésével — magalakulatok fekszenek:

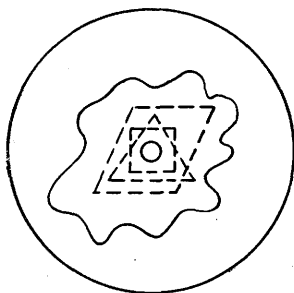
A valóságban tehát a három sík szimultán egységet alkot:

Míg pedig valamennyi forma alapján ott található egy magalakulat, a mag alakulatai és a közvetítő formák (implicit stb. formák) közvetlenül mint homoszintaktikai formák foghatók fel. Vagyis:

A három sík szimultaneitását tehát tulajdonképpen az alábbiakban ábrázolhatnánk pontosan:

Az elemzés során konkrét mondatokból indultunk el. A mondatokból közvetlenül formák vonhatók el. A közvetlenül adott formákból egy mélyen fekvő szabályrendszert (magmondatok) állapíthatunk meg. A magmondatok formái nincsenek mindig közvetlenül adva a mondatokban. A magmondatok gyakran csak egy közvetítő szabályrendszeren át (implicit formák stb.) határozzák meg a mondatokat. A magmondatok így mind halványabban vannak jelen mondatainkban. A fentebbi szabályrendszerek (magmondatok, közvetítő szabályrendszer) végül egy újabb szabályrendszert eredményeznek: homoszintaktikai formák. A homoszintaktikai szabályok ugyanakkor = a mondatokból közvetlenül elvonható formák. Vagyis a közvetlenül adott formákból indulva ki a szabályok során át a közvetlenül adott formákhoz jutunk vissza mint arendszer legkomplexebb alakulataihoz.

IV

Nyelvi mozgás

A III-ban a nyelvi állapot mozgásformáit tekintettük át — a tárgyas mondatszerkezetekkel kapcsolatban. A mozgás tehát a nyelvnek nem elsőrendűen történeti (diakrón) tulajdonsága. A mozgás a nyelvi állapot létezési módja; az állapot maga = a meghatározott mozgásformák összege. Ugyanakkor a nyelvnek a szinkrón mozgásrendszere nem független a történeti fo-

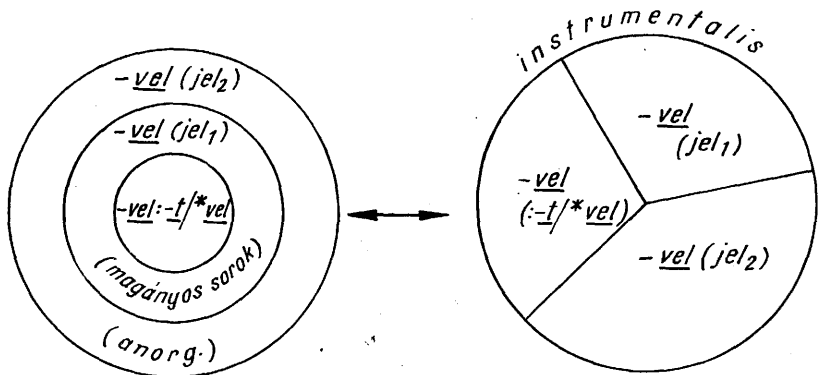
lyamatoktól. A nyelv belső mozgásrendszere = bizonyos lényeges történeti folyamatok modulált változata.

A nyelvnek van egy történeti struktúrája. Ugyanakkor ez a történeti struktúra nem meríti ki a nyelv rendszerét. A mondatformáknak például megvan a történeti struktúrájuk: amely során az egyszerűbb formákból bonyolultabb, általánosabb formák jönnek létre. De van egy homoszintaktikai síkja is, amelyben a történeti struktúra felismerhetetlenné válik. Az egyes formák pedig — amint láttuk — nem egyszerűen az egyik vagy másik struktúrához tartoznak. Bármely forma vizsgálható mind a történeti, mind a homoszintaktikai rendszer aspektusából. Vagyis minden mondatforma tulajdonképpen állandóan a történeti és a homoszintaktikai rendszer között oszcillálva töltheti be a maga nyelvi szerepét.

Az egyszerű és általános szempontjából maguk a magjelenségek is figyelemre méltóak. Vannak mondatok, amelyek a transzformációs csoportok keretein belül belső tárgy körül jönnek létre. Másfelől vannak mondatok, amelyek a magányos sorok keretei között acc. obj. körül jönnek létre. És a kétféle mondat típus egy egységes fejlődési rendszerbe állítható be. Ugyanakkor a pseudo-transzformációs csoportok arra utalnak: accusativussal szerkesztett mondatok általában felfoghatók úgy, mint amelyek acc. obj. körül szerkesztődnek. A belső tárggyal szerkesztett mondatok pedig az acc. obj.-szal szerkesztett mondatok különös formáiként értelmezhetők.

*

Ugyanaz érvényes az esetekre is. Az eseteknek is van egy történeti struktúrája, amelyben az egyszerűbb viszonyokból mind általánosabb viszonyok jönnek létre. Viszont — a homoszintaktikai szinten — az eseteknek is felbomlik, felismerhetetlenné válik a történeti struktúrája. Csak egy általános tárgy stb. létezik, amelyek felbonthatók ugyan szemantikai komponensekre, a komponensek között azonban semmiféle belső kapcsolat nem állapítható meg. Vagyis az eset tartalmának csak egy logikai elemzése lehetséges. Bármely eset pedig a maga szerepét csak a mag (történeti struktúra) és a homoszintaktikai szint (logikai struktúra) között oszcillálva töltheti be. Pl.:

V

Történeti folyamatok és a belső nyelvi mozgás

A nyelvben — amint az II-ben láttuk — egy állandó burjánzás (vibráció) van jelen. A nyelv állandóan diszponálva van változásokra, és állandóan effektív változásokon megy át. A IV-ben pedig kifejtettük: a mozgás nem kizárólagosan történeti fogalom; a mozgás a nyelv állapotának tulajdonsága. Viszont: a nyelv belső mozgása nem független a történeti folyamatoktól, az állapot mozgásában a történeti folyamatok lényeges mozzanatai vannak jelen. Felmerül most már a kérdés: a történeti folyamat milyen mozzanatai tekinthetők lényegesnek.

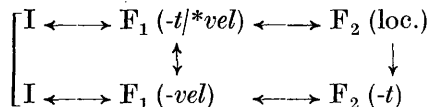
A nyelv mindenekelőtt mint állapot egzisztál; a nyelv állapota pedig = belső mozgásfolyamatok összessége. Így indokoltnak látszik a következő meghatározás: lényegesek azok a történeti folyamatok, amelyek a nyelvi állapot belső mozgásfolyamataiba tevődnek át.

A történeti folyamatok mindenekelőtt a mondatformák rendszerében és a paradigmatisz rendszerben őrződnek meg.

*

A paradigmatisz rendszereket a modern nyelvtudomány statikusnak, mozdulatlanak fogja fel¹⁷. A paradigmák statikus tényei — szerinte — mozgással csak a szintaxis keretében kapcsolódnak össze. A fentebb ismertetett rendszer ezt a kérdést egy újabb megvilágításba helyezi. Mégpedig:

(1) A transzformációs csoportok például szerves, mozgó rendszerek, amelyekben belül minden viszony feltételezi egymást. Pl.:

Így minden viszony — amint említettük — a csoporton belüli szintaktikai viszonyok egy sajátos kondenzációja. Vagyis:

- (a) az esetek kapcsolatba hozhatók egymással; levezethetők egymásból;
- (b) az esetek tulajdonképpen — a transzformációs csoportokban — szintaktikai viszonyok összesűrűsödései. Az acc. obj. például mintegy magába zárja a transzformációs csoportok eredményeit.

(2) Továbbá: A csoportokon belül a kapcsolat a sorok között mindenekelőtt a közölt valóságtartalom azonosságában van. A csoportok és a magányos sorok között azonban a tükrözött valóságtartalom azonossága megszűnik; csak egy megfelelő eset, az acc. obj. körül kapcsolhatók össze egymással. Vagyis: ez annyit jelent, hogy a szintaktikai soroknak vannak olyan összefüggései, amelyeknek kerete a paradigmatisz rendszer.

Összefoglalva: az esetek szintaktikai viszonyok összegeződései. Az esetek levezethetők egymásból. A mondatformák bizonyos rendszere pedig csak a paradigmatisz rendszer folyamatában állapítható meg. Mindez arra a következtetésre vezet, hogy a paradigmatisz rendszer a szintaktikai viszonyok legkondenzáltabb formája.

¹⁷ Pl lásd: L. Tesnière, *Éléments de Syntax Structurale* 2°, Paris, 1966, Chapitre 26. Ordre statique et ordre dynamique.

VI

A véletlen és szükségszerű viszonya a történeti folyamat és belső mozgás összefüggésében

A problémával kapcsolatban az ógörög igei akciók rendszerét tekintjük át röviden.¹⁸

A görögben három akció van: imperfecta, perfecta és aoristos. Az aoristos punktualitást fejez ki.

A homéroszi görögben feltűnő, hogy bizonyos jelentések csak az aoristos akcióban szerepelnek. Illetőleg ha több akcióban is, világos, hogy a kérdéses jelentés az aoristos akció keretében jött létre. Pl. a *φεύγω* eredeti jelentése (jel₁) = 'fut'; aoristosban a jelentése 'elfut'. Az 'elfut' azonban a szövegösszefüggések alapján gyakran nem egyértelműen futásra vonatkozik, a jelentése: 'elfut' = 'megmenekül'. Bizonyos környezetben pedig egyértelműen csak a 'megmenekül' jelentése van érvényben. Az akciók és a lexikai jelentések összefüggését az alábbiakban ábrázolhatnánk:

$$\varphi. (\text{impf.}) (\text{jel}_1) \rightarrow \varphi. (\text{aor.}) (\text{jel}_{1-2}) \rightarrow \varphi. (\text{aor.}) (\text{jel}_2)$$

Az új 'megmenekül' jelentés egy-két esetben az imperfecta akcióban is előfordul. A statisztikai adatok alapján azonban az már csak az aoristos (jel₂)-nek az imperfectumra való visszahatása:

$$\begin{aligned} \varphi. (\text{impf.}) (\text{jel}_1) &\rightarrow \varphi. (\text{aor.}) (\text{jel}_{1-2}) \rightarrow \varphi. (\text{aor.}) (\text{jel}_2) \\ \varphi. (\text{impf.}) (\text{jel}_2) &\leftarrow \text{-----} \varphi. (\text{aor.}) (\text{jel}_2) \end{aligned}$$

A jelenség, hogy az aoristoson belül újabb — rendszerint általánosabb — jelentés áll elő, gyakori. Azt mondhatjuk: az igék azáltal, hogy az aoristos akción áramlanak át, mintegy diszponálva vannak arra, hogy egy általánosabb jelentést fejlesszenek ki. Homérosznál, megfigyelhető módon az aoristos keretei között a lexikon egy új, elvont, általános jelentésrétege jön létre.

Az aor. (jel₁₋₂) → aor. (jel₂) során azonban magának az aoristosnak a jelentése sem marad változatlan. Az aoristos eredeti jelentése kezdő (ingresszív), illetőleg befejező (egresszív) punktuális. Az aoristos azonban, elsősorban az új, általánosabb lexikai tartalmakkal kapcsolatban a pontszerűséget a maga általánosságában képviseli, tekintet nélkül a kezdés, illetőleg befejezés konkrét mozzanatára. A punktuális aoristos az ingresszivitás és egresszivitás általánosulásából állott elő. Vagyis:

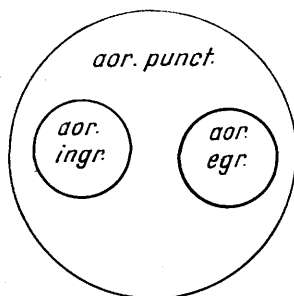
$$\begin{aligned} V (\text{aor.}) (\text{jel}_{1-2}) &\rightarrow V (\text{aor.}) (\text{jel}_2) : V (\text{aor. ingr./egr.}) \rightarrow V (\text{aor. punct.} = \\ &= \text{aor. (ingr. + egr)}). \end{aligned}$$

A fentiekből világossá válik, hogy egyfelől a lexikon egy általánosabb jelentésrétege alakul ki az aoristos keretében. A kérdéses jelentések eredetükben aoristikusak. Másfelől: az aoristosnak magának az új lexikai rétegen át egy új jelentésoldala jön létre: a punktualitás. Vagyis a lexikon kérdéses jelentésrétege és az aoristos újabb jelentésoldala egymást feltételezi, egymáson át, egymás közvetítésével alakul ki.

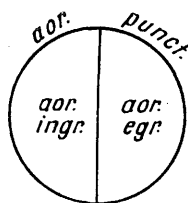
¹⁸ Lásd: Probleme des Aorists bei Homer, Acta Antiqua XIV 1–2, 1966, 33–61.

A pukuális aoristos az ingresszivitás és egresszivitás általánosításából jött létre. A pukuális aoristos mintegy a pusztá igefogalmat állítja élénk — tekintet nélkül arra, hogy folyamatos, befejezett stb. Így azon túlmenően, hogy a konkrét ingresszivitás, illetőleg egresszivitás általánosulása, általában mint az akciók általánosulása, mint a legáltalánosabb akció van érvényben.

Az aoristosnak megvan a maga szerves, történeti struktúrája: ami szerint a kevésbé általános ingresszivitásból és egresszivitásból egy általános pukuális jön létre:

Viszont adva van a logikai struktúrája is, ahol az összetevők szervessége többé nem világos:

A homéroszi fokon tulajdonképpen elsődlegesen adva van a pukuális aoristos, amely szervetlen ingresszív és egresszív komponensekre tördelhető. Vagyis az eredeti ingresszív és egresszív aoristos is közvetlenül mint pukuális aoristos szerepel.

Az elmondottakból következik, hogy a pukuális aoristos az akciók történeti fejlődésének egy mozzanata:

(1) impf. — perf. — aor. ingr. — aor. egr.

(2) aor. punct.

A pukuális aoristos az akciókban rejlő belső lehetőségek kibontakoztatásából jön létre, mint szükségszerű mozzanat.

Másfelől a pukuális aoristos megjelenése bizonyos lexikai réteg kialakulásához van kötve. Ezen a lexikai rétegen belül pedig a V (jel₁) → V (jel₂) véletlen jellegű kontextuális asszociációkon (vibrációkon) át valósul meg. Az akciókon belül a pukuális megjelenése tehát az akciók belső, szükségszerű kibontakozásának az eredménye. Az akcióknak ez a szükségszerű kibontakozása viszont csakis véletlen jellegű szinkrón szintaktikai összefüggésekben

valósulhat meg. Vagyis:

(1) ... V (impf., aor. ingr./egr., perf.) (jel₁) ...

(2) [... V (aor.) (jel₁₋₂) ...]

(3) ... V (aor.) (jel₂) ...

ZSILKA JÁNOS

Relation between Motion and State in Language

The relation between motion and state in language is a question that has for a long time been puzzling the students of linguistics. János Zsilka ventured to answer this question by the application of the transformational analysis, or, to be more exact, on the basis of the system of sentence forms drawn up by himself.

By way of introduction the author introduces a special form of motion, viz. meaning vibration. Meaning vibration is a motion of an infinite kind. (In his view this form of motion is the basic conception in Saussure's approach.)

Transformational analysis makes it clear that language itself is not motionless, its function constantly implying derivations, i.e. motion. The motion observed in a synchronic system is complex. There is a historical form of motion underlying the state of language. This refers to the fact that these forms have a synchronic order of succession corresponding to that under which the forms have developed historically. This motion of forms proceeds from the simple towards the complex, and it is organic. On the other hand, the forms are given *directly* on the highest level of this process where the organicity of the forms ceases to exist. And in the speaker the organic historical system develops but secondarily out of the inorganic general. In other words, the simple → complex motion of the forms is generated again virtually through a motion in the oppositedirection:

complex → (simple → complex).

Thus, by the relation between motion and state of language we mean not primarily the relation between historical continuity and state. State itself is the sum total of the definite forms of motion.

JÁNOS ZSILKA